

Између Запада и Византије. Архитект Светог Ахилија у Ариљу

ВОЈИСЛАВ КОРАЋ

Манастир Св. Ахилија на Моравици, у Ариљу, данас познат под именом варошице у којој се налази, дело је краља Драгутина. Грађење манастира везује се за 1295. годину.¹ Црква Св. Ахилија одавно је позната у науци. У историји старе српске архитектуре Габријела Мијеа укључена је у рашку школу.² Под том одредницом нашла се у свим познијим прегледима и студијама. Током скорашњих истраживања откривени су остаци зграда које су припадале манастирској целини: улазна капија, обезбеђена одбрамбеном кулом, трпезарија и конаци. Судећи по тим остацима, манастир Св. Ахилија био је изграђен слично нашим другим средњовековним манастирима.³

Црква Св. Ахилија, највреднија грађевина некадашњег манастира, сразмерно је добро очувана. До данас је, сасвим оправдано, остала предмет велике пажње историчара уметности. И фреске и архитектура на свој начин припадају токовима српске и византијске уметности. У наредном тек-сту ће, као што и наслов упућује, бити речи о нарочитој природи архитектуре Св. Ахилија.

По свим битним одредницама Св. Ахилије припада оном току српске архитектуре који за потребе источнохришћанских, православних храмова има у конструкционом и ликовном смислу обележја оновремене западноевропске архитектуре. Била је то романика до седамдесетих година XIII века, када се у детаљима појављују елементи готике. Другим речима, рашку школу, којој припада Ариље, чине остварења чији су програмски оквири настали у сусретању византијске и западноевропске архитектуре. Свако ново дело садржи особена решења. Ариље, на крају правог рашког раздобља у архитектури, у већој мери него сви претходни споменици, открива архитекту, или протомајстора образованог у градитељској радионици западноевропског занатског и уметничког усмерења. На такав закључак упућују простор, структура и облици грађевине.

Сусретање византијске архитектуре са западноевропском имало је различите видове. Појава правих византијских градитељских решења на подручјима која су се граничила са византијским духовним и културним светом у време када Западна Европа нема изграђен уметнички стил, била је плод одређених историјских околности. Или се радило о доношењу светитељских моштију с истока и преношењу, заједно са моштима, одређених просторних схема за грађење храмова, или је нека друга околност наводила ктитора на усвајање византијских градитељских концепција. Стварање стила у западноевропској архитектури била је то

романика јасно је раздвојило два подручја. Продори градитељских концепција или стилски обележених детаља са једног на друго подручје различито су тумачени. Византијски извори у западноевропским остварењима налажени су, вишемање, у концепцијама простора, а западноевропски на византијском подручју у облицима и каменом украсу. Особена је српска архитектура, грађена на подручју сусретања два уметничка и градитељска света. То јој је дало посебно место у историји византијске и европске архитектуре. Рашка школа је у том смислу најизразитије поглавље српске архитектуре. Њено трајање, засновано на двома поменутим компонентама, непрекидно намеће потребу за изналажењем непосредног извора одређеног решења. Начин зидања и конструкција говоре да у Србији у време латинске власти у Цариграду не раде градитељи са византијског подручја, или бар не мајстори обучени и усмерени на византијски градитељски занат. Стога се, са разлогом, закључује да се на градилиштима у Рашкој запошљавају мајстори из приморских градова, у којима имају традицију градитељски занати. Осетљивије је питање ко су били водећи мајстори, протомајстори архитекти. Архитектонски облици казују да су архитекти долазили из западних градских средишта. Историјске околности опредељују наше уверење да су та средишта Котор, Бар, Дубровник. Сналажење протомајстора образованих у западноевропским атељеима у програму који им одређују ктитори византијског културног опредељења говори о дихотомiji или, можда, и о трозначном преплитању византијског и западног. Сва су дела заснована на програму названом рашким. Милешева је пример тешког остварења јасно утврђеног програма. Архитекта није био вичан рашкој, то јест византијској горњој конструкцији, па је тако настало структурално прилагођавање; јавио се страх за постојаност куполе на рачун геометрије и елевације. На основу искустава западноевропске архитектуре слободно су изведене само фасаде.⁴ У Морачи је

¹ В. Петковић, *Преглед црквених споменика кроз повесни-цу српског народа*, Београд 1950, 5.

² G. Millet, *L'Ancien art serbe. Les églises*, Paris 1919, 65.

³ М. Чанак-Медић, *Из историје Ариља*, Саопштења Репу-бличког завода за заштиту споменика културе ХТВ (1982) 25-50.

⁴ В. Кораћ, *Рад једне скупине мајстора Градитеља у Рашкој у XIII веку*, Глас САНУ СССXXXIV (1983) 21-35 (исто у: В. Кораћ, *Између Византије и Запада*, Београд 1987, 203-213).

Сл. 1 Ариље, црква Св. Ахилија, јужни изглед (фото: Републички завод за заштиту споменика културе)

Fig. 1 Saint-Achille d'Achille, état actuel, vue du sud (photo: Institut pour la protection des monuments historiques de la République Serbie)

рашки програм делимично сужен, изведен лако и непосредно, највероватније као дело градитеља који је стицао искуство на делима которске романике. У општем, спољњем изгледу Мораче лако се чита рашки програм простора. У Сопоћанима је доследно поштована развијена схема рашког простора. Наос, заједно са куполом, изнутра изгледа као прави византијски простор, грађен за монументално фреско-сликарство. Простор цркве је затворен равним фасадним површинама, на којима су видљиви елементи романике. У манастиру Градац краљице Јелене архитекта поштује задати програм простора, обезбеђујући горњу конструкцију карактеристичним елементима готичке структуре, Ариље је у највећој мери одређено искуством и схватањима романске архитектуре.

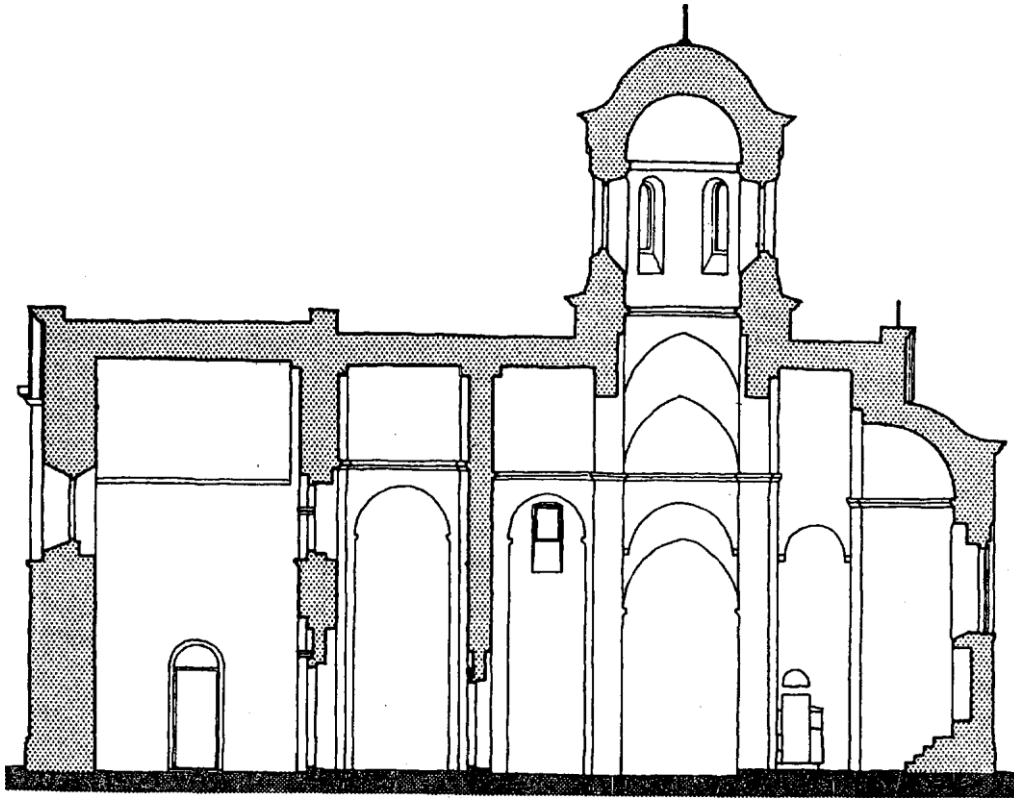
Основа цркве Св. Ахилија замишљена је и пројектована према решењу својственом дотадашњим рашким храмовима. Чине је наос од три травеја са куполом изнад средине. Источно поље припада олтарском простору. Испред западног поља наоса је припрата, зидом одвојена. Увећане култне потребе биле су разлог за накнадну изградњу простране спољне припрате. По замисли целине, црква се од претходних рашких храмова разликује по сразмерно дубљем травеју олтарског простора, што је можда плод жеље да се олакша приступ синтронону. Протезис и ђаконикон су саграђени као код већине рашких храмова. Оба бочна одељења олтарског простора издвојене су просторије, вратима повезане са главним делом олтарског простора. Протезис је на западној страни отворен према наосу, а ђаконикон није, што говори да је имао намену скевофилакиона. У схеми простора цркве изостали су бочни параклиси, који прате рашке храмове почевши од Жиче.

У геометријском смислу распоред простора

цркве Св. Ахилија беспрекоран је. Уочљиво је да су певнице саграђене тако да им се отвори поклапају са пречником куполе. Сразмерно мали пречник куполе, заједно са умноженим луковима поткуполне конструкције, наводи на закључак о изузетно опрезној конструкцији најосетљивијег дела горње конструкције. Такође су посебно ојачани подужно постављени полуобличасти сводови изнад источног и западног травеја. Постављени су на бочне прислоњене лукове. Може се закључити да је целина горње конструкције дело опрезног архитекта, ненавикнутог на грађење сводова изнад просторија већег распона. По висини наоса и куполе, Св. Ахилије се не разликује знатно од већине претходних рашких храмова. Отуд ентеријер уског наоса и малог пречника куполе делује тескобно у поређењу са претходним рашким споменицима.

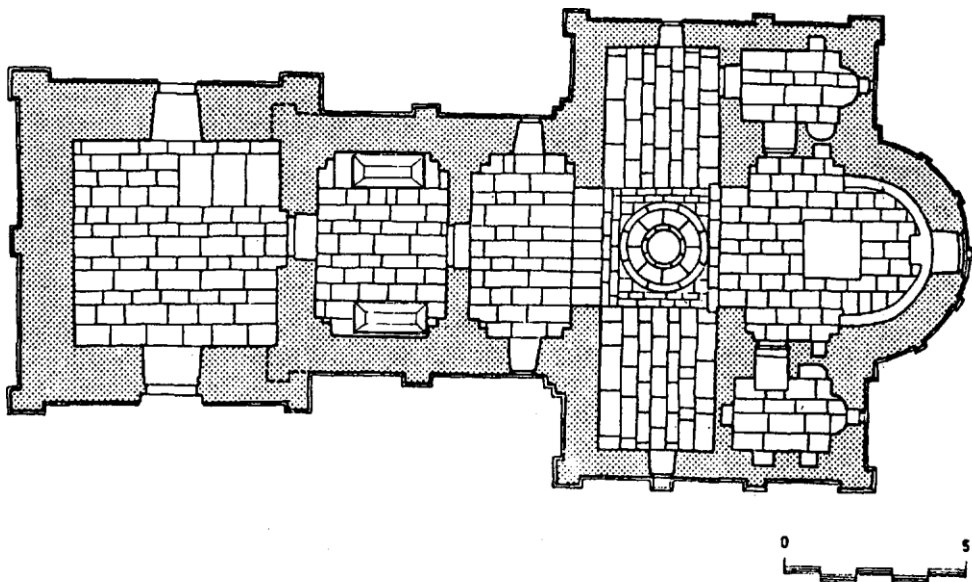
Особеност спољњем изгледу Св. Ахилија дају купола на коцкастом постолу, тробродна источна и једнобродна западна половина цркве. Кружни тамбур куполе, полукружна апсида и равне фасаде имају пиластре, саграђене независно од унутра-шње структуре, геометријски правилно распоређене. Пиластри на фасадама носе лукове, а на постолу и тамбуру куполе и на апсиди спојени су поткровним фризовима аркадица. Без паралела је у српској архитектури положај аркадних фризова на бочним фасадама наоса. Наместо испод поткровног венца, низови аркадица стоје између пиластера, у основи великих украсних лукова. Мада ретка, слична решења су остварена у архитектури на тлу Италије.⁵

⁵ Постављање аркадних фризова по зоиама на фасади својствено је ромапци у области Кома. Видети: *Mariaclotilde Magni. Architettura roinamica comasca*, Milano 1960, фото-графије 45 и даље.

Сл. 2 Ариље, црква Св. Ахилија, пресек и основа
(цртеж: М. Чанак-Медић)

Fig. 2. Plan de Saint-Achille d'Arilié (dessin: M. Čanak-Medić)

Сл. 3 Ариље, црква Св. Ахилија, Подужни пресек
(цртеж: М. Чанак-Медић)

Fig. 3. Coupes longitudinale et transversale de
Saint-Achille d'Arilié (dessin: M. Čanak-Medić)

И основа и укупна структура Св. Ахилија, заједно са горњом конструкцијом, као и спољни облици, говоре о архитекти доброг занатског и ликовног образовања, који се прилагођава, не без тешкоћа, градитељском програму који подразуме-

ва друкчије потребе и друкчије схватање простора. Не би се рекло да је купола изразито малог пречника без поређења са куполама у грађевинама сличних размера и сличног значаја, као што су претходни рашки споменици. Исто се односи на

умножену доњу структуру и певнице, које су проширене више него у претходним рашким певницама, да би послужиле као поуздани подупирачи поткуполне конструкције. На такву оцену упућује такође чињеница да се несразмерно скроман пречник куполе налази у целини која у основним мерама не одступа битно од претходних рашких грађевина. Закључак је да се архитекта нашао пред задатком који је за његово искуство и знање био нов. Ариље је друкчије од претходних рашких остварења и по пажљивом груписању запремине источног дела наоса у троделан волумен. У том погледу Св. Ахилије претходи Дечанима. Поуздано искуство у брижљивом, у правом смислу артифицијелном, постављању пиластера на фасадама израз је ученог понашања. Спуштени фризови аркадица јесу цртеж којим се понавља рашка традиција. Треба их схватити као део про-грама задатог пројектанту. Он положај аркадних фризова на бочним странама наоса прилагођава замишљеном волумену средњег, главног дела наоса. Пошто су се бочне стране поткуполног постоља нашле у равни бочних страна наоса, тешко би било, у ликовном смислу, исцртати аркадне фризове испод поткровног венца. Фризови би се нашли у пољима фасада поткуполног волумена. Стога су велике аркаде, постављене на пиластре, схваћене као завршеци фасадних површина, па су испод њих намештени поткровни аркадни фризови.

Логично је питање где треба тражити извор решења остварених у Ариљу, односно из које средине потиче архитекта.

У последњим деценијама XIII века у српским приморским областима одвијала се жива градитељска делатност. Изграђивало се више фрањевачких манастира. Протомајстор манастира Градац вероватно потиче из кругова укључених у ту делатност.⁶ У Котору и Бару су морали радити градитељски атељеи, не само судећи по обимној градитељској делатности последњих деценија XIII века, у вези са подизањем фрањевачких манасти-

ра већ и по традицији. Наиме, у XII веку у Котору, а у првој половини XIII века и у Котору и у Бару, морао се одвијати озбиљан градитељски рад. Стилски оквир је била зрела романика. Слично би се могло рећи и за Дубровник, из кога су према нешто познијим изворима мајстори често одлазили у унутрашњост Србије. Облици који су се очували на фасадама Ариља упућују на праву, зrelu романику. Архитекта је претходно морао стећи добро градитељско искуство, на шта упућују и показана вештина у савладавању рашког програма и зналачка обрада фасадних површина. Смело би се помислити на протомајстора који води ирву обнову Св. Срђа и Вакха на Бојани.⁷ Сразмерно мали број очуваних дела монументалне архитектуре у нас у целини, па такође и у приморским градским комунама, лишава нас могућности да поуздано закључимо где је учио и радио архитекта Ариља. Међутим, независно од те околности, треба закључити да је архитекта Ариља успешно, иако опрезно, савладао рашки програм простора, а на фасадама цркве исцртао префињене облике зреле романике неговане у Поморју.

Св. Ахилије настаје у време када у Србији почиње да се испољава велика усмереност ка византијској уметности ренесансе Палеолога. На фасадама Ариља је остао белег тога усмерења. Довршена грађевина добила је на фасадама у малтеру слику византијског начина зидања у камену и опеци. Мада накнадна и скромна преправка једног усмерења ради окретања ка другом, један је од знакова који говоре о сусретима византијског и романског уметничког света.

⁶ В. Кораћ, *Градитељска школа Поморја*, Београд 1965, 179.

⁷ *Ibidem*, 17-33, сл. 1. На такав закључак такође упућује грађење великих украсних лукова на фасадама Ариља, које има Св. Срђ и Вакх на Бојани.

Entre l'Occident et Byzance. Architecte de Saint-Achille d'Arilié

VOJISLAV KORAC

Le texte est consacré à Saint-Achille d'Arilié, église bâtie en 1295 en tant que fondation du roi Dragoutine. Depuis G. Millet, on la rattache à l'école de Rascie dans l'architecture serbe. Sa caractéristique générale est représentée par le plan, établi sur la base des solutions byzantines, et par les formes, créées sous l'influence de l'architecture romane. En passant en revue les monuments de l'architecture serbe du XIIIe siècle, l'auteur conclut que c'est à Arilié que les formes romanes ont été appliquées dans la mesure la plus large. L'architecte anonyme, originaire d'une des villes du Littoral serbe a

recours à la pratique et aux idées de l'art roman mûr et approprié avec succès ses conceptions au programme de l'école de Rascie en architecture. Quant aux formes extérieures et à l'architecture des façades, l'architecte s'en tient au style roman à son apogée. Il marque savamment les rythmes et élabore les détails avec un soin géométriquement rigoureux. L'appareillage byzantin combinant la pierre et la brique n'a été appliqué que dans le revêtement extérieur des murs, dans le mortier, - reflet de l'orientation générale de la Serbie vers l'art de la Renaissance des Paléologues.